

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN FIRAT SINIRINDA JEOSTRATEJİK KARARGÂHLARINDAN ZEUGMA ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

An Evaluation of Zeugma, One of the Geostrategic Headquarters of the
Roman Empire on the Euphrates Border

Nimet SÖNMEZ OKULMUŞ

Dr., Bağımsız Araştırmacı

nimetsönmez02@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9882-5809

Çalışmanın Türü: Araştırma

ÖZ

Apameia Antlaşması'ndan sonra Batı Anadolu'da nüfuz kazanmaya başlayan Roma, giderek sınırlarını Anadolu'nun doğusuna doğru genişletmeye çalışmıştır. Bu durum Seleukosların ortadan kalkmasından sonra doğu bölgesinde etkin güç olan Parthlar ile karşı karşıya gelmesinin zeminini oluşturmuştur. Roma İmparatorluğu, Vespasianus döneminde bölgede kendisine ait kalıcı üsler oluşturmayı hedeflemiştir. Bölgede tabii sınır konumunda olan Fırat nehrinin geçit özelliği sunan noktalarına karargâhlar konumlandırmıştır. Bu karargâhlar Zeugma, Samosata, Melitene ve Satala'dır. Karargâhlar yalnızca askeri üsler olarak kalmamış aynı zamanda siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik şartlara hizmet eden Roma'ya bağlı yönetim merkezleri haline gelmiştir. Bu karargâhlardan biri olan ve antik dönemin başından itibaren önem arz eden Zeugma antik şehri, oldukça önem arz eden üslerden biridir. Zeugma'da yer alan Roma karargâhı, stratejik konuma sahip, doğu ve batı ticaret yollarının kesiştiği sınır güvenliğine sahip, askeri üs konuşlanmasına imkân veren, geçiş denetimine uygun, kültür ve yerleşim açısından müsait şartlara sahip bir yapı arz ettiğinden tercih edilmiştir. Zeugma şehrine IV. Scythica lejyonunu konuşlandıran Roma, bölgeyi iskân ederek kalıcılığını garantilemiş ve siyasi olarak kendisine destek kuvveti

¹ Bu makale 15th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference'de özet bildiri olarak Zeugma and Zeugma-Arulis (Gümüşgün/Ehneş) Quarry, Strategic Headquarters of the Roman Empire on the Euphrates Border başlığıyla sunulmuştur.

oluşturmuştur. Askeri ve siyasi açıdan Roma'ya hizmet eden şehir, bölgede ciddi bir etkinlik gösteren Parthlar için seferlerin düzenlendiği nokta olmuş ve umumiyetle seferlerin başlangıç noktası olarak kullanılmıştır. Şehirde sağlanan iskân, yeni bir kültürün beraberinde yeni bir hayat tarzı getirmiştir. Öyle ki tüketime bağlı olarak artan mermer ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu noktada Zeugma antik şehrinde yer alan Ehneş/ Gümüşgün Taş Ocağı imparatorluk bünyesinde aktif bir taş ocağı olarak kullanıma açık hale getirilmiştir. Günümüzde Birecik Barajı suları altında kalmış olsa bile o dönem Zeugma antik şehrinin inşasından, birçok farklı merkeze taş ocağı kaynağı olma özelliğini göstermiştir. Karargâhta yer alan IV. Scythica askeri desteğinin yanı sıra bölgede taş ocağının işletilmesinde de etkin rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma, Fırat Nehri, Zeugma, Lejyon, Taş Ocağı

ABSTRACT

After the Treaty of Apameia, the Roman Empire, which gained influence in western Anatolia, gradually tended to expand its borders towards eastern Anatolia. This paved the way for a confrontation with the Parthians, who had become a dominant power throughout the region after the Seleucids' decline. During the reign of Vespasian, the Roman Empire aimed to establish permanent bases in the region. It positioned headquarters at points of the Euphrates River, which it designated as its border crossing. These headquarters were Zeugma, Samosata, Melitene, and Satala. These headquarters did not remain solely military bases but also became administrative centers affiliated with Rome, serving political, sociocultural, and economic conditions. The ancient city of Zeugma, one of these headquarters and a significant one from the beginning of antiquity, is one of these highly important bases. The Roman headquarters in Zeugma was chosen because it offered a strategic location, border security at the intersection of eastern and western trade routes, the possibility of military base deployment, transit control, and favorable cultural and settlement conditions. By stationing the IVth Scythian Legion in Zeugma, Rome ensured its permanence by settling the region and providing political support. The city, which served the Roman Empire militarily and politically, served as a launching point for campaigns by the Parthians, who were significantly active in the region, and was often used as a launching point for these campaigns. The settlement established in the city brought with it a new culture and lifestyle. This led to a growing demand for marble, driven by consumption. At this point, the Ehneş/Gümüşgün Stone Quarry within the ancient city of Zeugma became an active quarry within the empire. Although it is now submerged by the Birecik Dam, it served as a quarry source for many different centers, from the construction of the ancient city of Zeugma to its present-day presence. In addition to providing military support, Scythica IV, who was part of the headquarters, also played an active role in operating the quarry in the region.

Keywords: Rome, Euphrates River, Zeugma, Legion, Quarry

Fırat Nehri Etrafında Şekillenen Siyasi Rekabet

Tarihi süreçte meydana gelmiş olaylar ve insan topluluklarının gelişimi coğrafi unsur ekseninde gelişme imkânı bulmuştur. Öyle ki coğrafi açıdan faydalanabilmiş uygarlıklar, zaman içerisinde genişlemek, kök

salmak hatta başka bir uygarlığa kültürel miras bırakabilme şansını dahi coğrafya sayesinde edinmişlerdir. Su kaynakları yaşam alanlarının oluşmasında her zaman olduğu gibi geçmişte de etkili olmuştur. Örneğin Orta Anadolu uygarlıklarından olan Hitit ve Frigler Kızılırmak ve Sakarya havzasını seçerken, Anadolu'nun doğusunda kadim uygarlıklardan biri olan Urartular ise Van- Urmiye gölü havzasını su kaynakları ve coğrafi elverişlilik açısından tercih etmiştir.

Sümerlerin Buranun, Akadların Purattu, Hellenlerin Euphrates şeklinde adlandırdıkları Fırat nehri, toplam alanda 2800 km olup Türkiye sınırlarında 971 km uzunluğa sahiptir (Atalay, 1992, s. 145; Ünsal, 2012, s. 219). Tarihi boyunca muazzam bir önem arz eden Fırat nehri, değişen ve gelişen coğrafi durumlar dâhilinde sahip olduğu kıymetin günden güne artmasıyla günümüzde uluslar arasına varan bir düzeye ulaşmıştır. Türkiye'de yer alan akarsu kaynakları arasında aşağı- yukarı veya orta şeklinde olmak üzere sınırlardan geçen akarsularından biri olan Fırat nehrinin; Türkiye, Irak, Suriye ile sınırı bulunmaktadır (Yılmaz, 2019, s. 73 vd.; Sabitov, 2022, s. 482 vd.).

Roma'nın Anadolu coğrafyasına karşı tükenmez müdahaleleri sonucunda Anadolu'da bulunan Hellenistik devletlerden olan Seleukoslar daha fazla karşı koyamayarak sona ermiştir. Bu durum genel olarak federasyon halinde bir örgütlenme ile yönetilen Parthların güçlenmesine yol açmıştır. Zira Parthlar Seleukosların son bulması ile Akdeniz'den itibaren birçok stratejik alanın sahibi olmuşlardır. Parthlar kendilerini Perslerin ardılı olarak gördüğünden (Kızılırmak anlaşması dolayısıyla) Anadolu'da Fırat nehri dolaylarına ulaşacak şekilde varlık göstermişlerdir. Esasen bu durum Anadolu için Roma ve Parthların karşı karşıya gelmesinin zeminini hazırlamıştır (Olbrycht, 2010, s. 230; Gregoratti, 2014, s. 44 vd.). Bu durumda Roma akılcıca bir politika izleyerek tek başına yerlisi olmadığı bir coğrafyada rekabet ortamına girmektense bölgede ortaya çıkan devletlerden Armenia, (Erdemir, 2014, s. 1-17; Erdemir, 2015, s. 47-55), Cappadocia ve Kommagene krallıkları ile iş birliği yolunu seçmiştir. Yer yer bu rekabet söz konusu devletlerin de menfaatine olmuş bu durumdan yararlanma fırsatını değerlendirmişlerdir (Debevoise, 1938, s. 180; Freeman, 2003, s. 346; Kaya, 2004, s. 73 vdd; Ferguson, 2005, s. 7).

Sınırların genişlemesine bağlı olarak varılan noktada Parthlarla Fırat nehri ve bölge kontrolü üzerine çatışma yaşayan Roma, Pompeius döneminde taraflar arasında Fırat'ın sınır seçilmesi kararına varılmıştır (Edwell, 2007, s. 11 vdd; Atlan, 2014, s. 170). Geçici de olsa sağlanan barış ortamı bölgenin bir süre rahatlamasını sağlamıştır. Crassus dönemine gelindiğinde kendisini Büyük İskender'e emsal görmesi sebebiyle üstünlük

sağlamak amacıyla ordu hazırlığına girişmiş ve Carrhae adlı mevkide günümüzde Şanlıurfa ilinin Harran ilçesi olan yerde yapılan meydan savaşında yenilgi alarak esir düşüp öldürülmüştür (Farrokh, 2007, s. 135 vdd.; Chahin, 1987, s. 211 vdd.; Redgate, 1998, s. 86; Wiesehöfer, 2003, s. 196; Edwell, 2007, s. 9 vdd.; Demir, 2014, s. 70; Demir, 2019, s. 151 vdd.). Doğu sınırı kontrolünü elde etmek amacıyla girişilen bu ilk büyük savaş (MÖ 53) ağır bir bozgun ile son bulmuştur. Roma tarihi için büyük bir hezimet olan bu savaşta ordunun yanlış yönlendirilmesi ve coğrafyanın zorlu konumu Roma'nın askerî açıdan büyük bir kayıp yaşamasına neden olmuştur (Hazel, 2001, s. 216; Demir, 2018, s. 234). Dolayısıyla Pompeius döneminde kararlaştırılan Parth ve Roma arasında Fırat nehrinin sınır tayin edilmesi kararı hükümsüz kalmış, Roma bölgedeki gücünü önemli ölçüde yitirmiştir. Hatta Roma'nın Fırat nehrinin doğu yakasından tamamen çekilmesi şart koşularak artık Fırat'ın sınır olarak görülmediği de açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda Roma, Anadolu coğrafyası ve doğu sınırı olarak ilan ettiği Fırat üzerindeki emellerini yaklaşık elli yıl kadar ötelemek durumunda kalmıştır (Colledge, 1967, s. 54 vdd.; Kennedy, 1987, s. 61 vdd.). Augustus döneminde (MÖ 27- MS 14) şartların zorlanarak eski durumuna geri döndürülmeye çalışıldığı, karşı seferler düzenlendiği ancak durumun değişmediği bilinmektedir (Benjamin, 1889, s. 165; Campbell, 2013, s. 218 vdd.). Bu dönemde Parthlar ve Roma arasındaki temaslar olumlu bir grafik seyretmiştir. Kendisine bağlı birlikler oluşturmak isteyen Augustus, MÖ 20 de Parthlar ile yapmış olduğu barış anlaşmasına bu durumu yansıtmıştır (Akşit, 1976, s. 29; Guzman, 2014, s. 87). Augustus döneminde geçmişte yaşanmış olan Carrhae bozgunu göz önünde bulundurularak hem içte hem dışta uzlaşma yoluna gidilmiş ve bu dönemde Fırat nehrinin sınır olma özelliği tekrar edilmiştir.

Tiberius döneminde (MS 14- 37) Fırat nehri gündemdeki yerini koruyarak barış havası içerisinde sınır olarak kullanılmaya devam edilmiştir (Dabrowa, 2012, s. 174; Olbrycht, 2016, s. 605). Nero döneminde (MS 54-68) sınır çatışması üzerine gergin ilişkiler gelişmiş ancak Roma'nın bölgede etkin güç olması dolayısıyla artık Roma'nın kazançlı olduğu bir sürece girilmiş ve Roma'nın sınırları Fırat'ı aşmıştır (Bivar, 1983, s. 81; Grousset, 2005, s. 105; Pourshariati, 2008, s. 43). MS 69- 79 Vespasianus döneminde Roma'nın Fırat nehri üzerindeki politikasının farklı bir yön aldığını görmekteyiz. Bu dönemde Roma'nın Doğu sınırının askeri ve siyasi yönden sil baştan bir düzenlemeye tabii tutulmuştur. Bölge genelinde sağlanmış olan düzenin bozulmaması adına ani ve köklü değişikliklerden kaçınan Vespasianus, bölgede kalıcı üsler oluşturma yoluna gitmiştir. Bölgedeki üstün Roma gücünün her zerresinden faydalanarak nizamı sağlamış Melitene

(Malatya), Samosata (Samsat), Zeugma (Gaziantep'in Nizip İlçesine bağlı antik yerleşim), Satala'da (Gümüşhane Kelkit İlçesi sınırlarında) Roma ordusuna ait askeri üsler yerleştirmiştir (Mitford, 1974b, s. 166; Akşit, 1976, s. 146; Redgate, 1998, s. 65; Levick, 1999, s. vdd.).

İtalya sınırları dışında dünyaya gelen Marcus Ulpius Traianus, Roma coğrafyası dışından iktidara gelen ilk imparator olarak bilinmektedir (C. Dio, LXVIII. 4. 1.). Traianus Dönemi'nde (MS 98- 117) Roma, donanımlı ordusu ve sağlam teşkilatı ile ciddi hamlelerde bulunmuştur. Öyle ki Nero döneminde Parthlarla sağlanmış olan barış hiçe sayılarak Parthlar üzerine ağır seferler düzenlenmiştir. Bilindiği üzere Nero döneminde Fırat nehri aşıldığı için sınır olmaktan çıkmıştı. Traianus ise ilk kez Fırat ötesine fetihler düzenlenmiştir. Dolayısıyla Fırat ötesine sefer düzenleyen ilk ve son imparator olarak tarihe geçmiştir. Vespasianus döneminde Fırat hattı üzerinde oluşturulan karargâhları kullanarak Fırat ötesinde temaslarda bulunmuştur. Askeri gücünü kullanarak bölgede mevcut kralın tacına el koyarak Doğu Anadolu Bölgesine de Roma hakimiyetini ulaştırmıştır (Jones, 1971, s. 220; Akşit, 1976, s. 186 vdd.; Bivar, 1983, s. 88; Farrokh, 2007, s. 160 vdd.; Tekin, 2010, s. 173). Dolayısıyla Roma'nın doğudaki sınırının artık Fırat'tan ibaret olmadığı ve yalnızca tabii bir sınır olmadığı gözler önüne serilmiştir. Parthlar ve Roma imparatorluğu arasında bir sınır olan Fırat nehri politika gereği bu özelliğini MS 98'e kadar korumuştur. Zira Traianus'un Roma tahtına geçmesi ile bu zamana kadar geçici de olsa sağlanmış olan barış ortamı sekteye uğramış Traianus, Fırat ve Dicle üzerindeki Roma etkisini ulaşabileceği en son noktaya ulaştırmıştır. Esasen Traianus, Büyük İskender'i kendine örnek olarak gördüğünden kendi ününün yayılmasını istemiştir. Bunun ancak Roma'nın doğuda özellikle Fırat ve ötesinde sağlayacağı hâkimiyet ile gerçekleşeceğini bildiğinden politikalarını da bu yönde geliştirmiştir (Dignas&Winter, 1999, s. 15 vdd; Ferguson, 2005, s. 12; Bilgiç, 2012, s. 26). MÖ 1. yüzyıl sonlarına geldiğimizde, Roma İmparatorluğu için önem arz eden ayrıca doğu politikasına hizmet eden yerel devletleri desteklediğini dolayısıyla Parthları bölgeden uzak tutmaya çalıştığını görmekteyiz. Bu amaçla Fırat nehrinin geçit özelliği taşıyan konumlarından Melitene, Samosata, Zeugma ve Satala'ya lejyon birlikleri yerleştirmiştir. Muhtemelen yalnızca siyasi bir amaç taşımayan bu girişim aynı zamanda ticari yolların tekeline sağlamak ve orda meskûn Roma halkının güvenliğini temin etme amacı taşımaktadır.

Siyasi Rekabetin Askeri Üstünlüğe Dönüşmesi: Zeugma Karargâhı

Uygarlığın gelişim kazandığı Anadolu toprakları, tarihin birçok döneminde birçok uygarlığın medeniyet beşiği olmuştur. Anadolu coğrafyasının stratejik ve coğrafi yapısı birçok uygarlığın kalıcı şekilde yer bulmasını sağlamıştır. Her zaman için önemini koruyan tabii bir varlık olan su ve su kenarlarına yakın alanlar günümüzde olduğu gibi geçmişte de tercih nedenleri arasında yer almıştır. Bu tabii coğrafi alanlardan birisi de Zeugma antik şehridir. Gaziantep ili Nizip ilçesinin doğu yakasında, Fırat Nehri'nin ise batısında yer almaktadır. Kommagene Devleti dönemi önemli yerleşkelerinden biri olan Zeugma, bugün de önemini devam ettirmektedir. Grekçe'de geçit yeri, köprü manasına gelmekte olan Zeugma adı, Fırat Nehri'nin doğusu ve batısını birbirine bağlamış olduğundan şehir stratejik olarak önem arz etmektedir. Fırat Nehri'nin antik üst geçitlerinden birinde yer alması sebebiyle doğu ve batı, kuzey ve güney ticaret yollarının kesişimidir. Yaklaşık MÖ 300'ler gibi kurulmuş olan şehrin Seleukoslar döneminde I. Nikator zamanında kurulmuştur. Esasen Fırat üzerinden Antakya'yı Çin'e bağlayan büyük bir avantaj sağlamıştır. Roma egemenliğinde iken şehrin sahip olduğu jeostratejik konumun sunduğu avantaj sebebiyle bölge için önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Bölge genelinde yapılmış olan çalışmalarda tespit edilmiş ahşap köprü ve arkeolojik buluntular şehirde hatırı sayılır bir gümrük ve ticaret gerçekleşmiş olduğunu kanıtlamıştır. Özellikle şehrin Birecik Baraj Göl suları altında kalmış olması 2000'li yıllardan itibaren bölgeye ayrı bir önem verilmesine ve ihtimamla üzerine çalışılmasını sağlamıştır (Ergeç 2002, s. 202; Karaca, 2008, s. 4 vd.; Görkay, 2010, s. 143).

Şehrin tarihine dair en kapsamlı ilk diyebileceğimiz çalışma, 1976'da Wagner, J. tarafından yayınlanmıştır. 1987'de Gaziantep müzesi tarafından birçoğu yayınlanmamış olsa da kayalara oyulmuş mezar odalarının olduğu nekropol alanında kazılar gerçekleştirilmiştir. 1992- 1994 tarihleri arasında Gaziantep Müzesi ve Western Australia University katılımıyla şehirde ortak kazılar gerçekleştirilmiştir. 1995 itibarıyla Fransa Nantes Üniversitesi öncülüğünde kazı çalışmaları yürütülmüştür. 1998'lerde Kennedy ve Bunbury şehir ve çevresinin coğrafyasını incelemeye almış, 2000'lere gelindiğinde Comfort ve Ergeç tarafından Zeugma üzerinden geçişi olan antik yollar üzerine çalışmalar yapılmıştır. Anadolu temelli antik şehirlerden hemen hemen en geç kurulmuş olan Zeugma'nın kıymet kazanması biraz da Birecik Barajı suları altında kalması nedeniyle yapılmış kurtarma çalışmalarından ileri gelmektedir. Zira bu sayede şehir en ince ayrıntısına kadar incelenme şansına sahip olmuştur. Günümüzde Gaziantep İli'nin Nizip

İlçesine bağlı Belkıs köyünün batı yakasına kurulmuş olan şehirde Paleolitik dönemden itibaren gözlenebilen yerleşimler olmuştur. Antikçağın başından beri Fırat Nehri'nin sınır tanıyan alanlarından biri olması nedeniyle önem arz eden Zeugma antik şehri, özellikle Persler üzerine sefer düzenleyen Büyük İskender döneminde geçilmesiyle daha da ün kazanmıştır. Seleukoslar döneminde ise kontrolün sağlanması amacıyla bölgede doğu ve batıya iki şehir inşa edilmişse de zaman içerisinde ayakta kalmayı başaran batıda yer alan Zeugma antik şehri olmuştur. Seleukoslar ortadan kalksa bile şehir varlığını tüm önemiyle devam ettirmiştir (Wagner, 1976, s. 32-34, Cass. Dio XL.16-18; Karaca, 2008, s. 6; Görkay, 2010, s. 144 vd.; Kahrıman, 2015, s. 2; Edwell 2007, s. 12; Dignas 2007, s. 153-154). Seleukosların yok olması ile Kommagene devletine bağlanmış olan Zeugma, MÖ 31 'de Roma İmparatorlarından Octavian tarafından Roma'nın bir eyaleti olan Suriye'ye bağlanmış ve uzun seneler boyunca Parth saldırılarına karşı Roma'nın bir karakolu olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda şehir Seleukos ve Pers kültürünün kesişim alanı olarak da bilinmektedir. Şehirde gözlenen kült alanlarından edinilen arkeolojik bulgular, Hellenlerin ve Perslerin kültürel manada etkileşim ve kaynaşmasının vücut bulduğu verileri sunmuştur. Ayrıca bölgesel nitelikli, Sami nüfusunu, Hellen-Makedon göçmen nüfusunu, esnaf kesimi, askeri birliği oluşturan lejyon ve memurları, aynı zamanda coğrafyadan geçmiş seyyah ve yolcuları barındırmış bir kültür alanıdır. Zira Kommagene kralı Antiokhos'un güç dengesini Hellen ve Pers kültürü alanında birleştirmesi nedeniyle şehir önemli rol oynamaktadır. MS 256 dolaylarında Sasaniler tarafından istilaya uğramış olan şehir I. Shapur tarafından tamamen yıkıma uğramış ve eski düzenine kavuşmamıştır. MS 4 yüzyılda ise Geç Roma'nın egemenliğine geçen şehir ve 5 ve 6 yüzyıla geldiğinde Doğu Roma egemenliğinde varlığını devam ettirmiştir (Sartre, 2005, s. 56; Speidel, 2005, s. 89; Karaca, 2008, s. 5; Görkay, 2010, s. 144 vd.; Kahrıman, 2015, s. 2 vd.). Roma ve Parthlar arasında geçen Carrahe bozgunu sonunda Roma'nın yenilmesi ile Parthlar üstünlüğü elde edip Zeugma antik şehrini de yaklaşık on beş yıl kadar kendi himayesinde tutmuştur (Cass. Dio IL. 19-21). Fakat şehrin egemenliğinden vazgeçmek istemeyen ve kalıcılık amaçlayan Roma, MS I. yüzyılda (Augustus dönemi) X Fretensis lejyonu'nu şehre yerleştirip egemenliğini sağlamış ve Vespasianus döneminde kalıcı yerleşmeler hız kazandıktan sonra Marcus Antonius döneminde oluşturulmuş olan IV. Scythica lejyonunu konuşlandırmıştır (Tacitus 2.57.2; Fields 2009, s. 13-14; Kahrıman, 2015, s. 3).

Bölgeye yerleşen lejyonun kalıcı iskânı, şehrin birçok yönden gelişim ve ilerlemesine katkı sağlamış ekonomi ve kültür açısından önemli bir

ilerleme kaydetmiştir. Zira öncesinde de askeri ve din anlamında kültürel kesişim noktası olan Zeugma, bu süreçte gelişim olarak hızlı bir ivme kazanmıştır. Böylece Roma ve Parthlar arasında çekişmelere sahne olmaya devam etmiştir. Roma'nın bölgedeki etkin gücünü kıramayan Parthlar, zamanla şehrin iki taraf arasında sınır olmasını tanımak durumunda kalmışlardır. MS 1'den sonra ise Roma'nın doğuda yer alan en önemli şehirlerinden birisi olmuştur.

Görüldüğü üzere siyasi ve askeri yönden Roma'nın aktif olduğu dönemlerde şehrin ticari yönü daha da gelişerek işlek bir ticaret merkezi konumuna ulaşmıştır. Esasında şehrin çevresinden geçen önemli ticaret yollarının (İpek- Baharat) bu gelişimi hızlandırdığı söylenebilir. Zira coğrafi şartlar her dönem olduğu gibi Roma'nın hâkim olduğu dönemlerde de birçok anlamda etkili olacak kadar önem arz etmiştir (Young, 2001, s. 169 -170; Edwell 2007, s. 12; Ergeç 2002, s. 207). Görülmektedir ki, Roma ve Parth için yüzyıllar boyunca sınır görevi görmüş Fırat Nehri'nin geçit veren önemli sınır ticareti, askeri ve diplomatik görüşmelerinin yapıldığı yer olan Zeugma, iki taraf için anlaşmaların da yapıldığı ortak bir sınır karakolu olarak tarihte önemli bir yere sahiptir.

Zeugma lejyon şehri için önemli hususlardan biri de şehrin sahip olduğu jeolojik yapıdır. Jeolojik yapının bir unsuru olan taş, Eskiçağın ilk dönemlerinden itibaren insanoğlunun hayatında önem arz etmiş ve günlük hayatı daha kullanışlı hale getirmeye yaramıştır. Taş, Taş Çağları olarak nitelendirilen Paleolitik Dönem itibariyle farklı kullanım alanlarına malzeme olmuş ve değişik aletler haline getirilmiştir. Zaman içerisinde basit formlarından uzaklaşarak modern çağa ve şartlarına uygun nitelik kazandırılmıştır. Anadolu'nun kireç taşı blokları, mermer ve diğer taşlar açısından zengin bir coğrafya olduğu bilinmektedir. Taş işçiliği ve ocaklardan taş çıkarımı, Anadolu için takribi MÖ 2 binlere dayandırılmaktadır (Boğazköy Yarılmış Kaya, Nişantepe, Mancusun Taş Ocakları). Örneğin Hititler'in Boğazköy kayalık alanlarında birçok taş çıkarma izleri bulunması, öte yandan yine onlara ait kabartmalar, anıtlar, bu örneği açıklar nitelikte kanıtlardan sadece birkaçıdır. Elbette yapılacak olan yeni çalışmalar, bu tarihi daha eskilere götürebilir (Naumann, 1998, s. 34-36; Fırat, 2016, s. 1 vd.; Özdilek, 2019, s. 234).

Hellen sanatında geometrik ve klasik dönem arasındaki arkaik dönemde anıt mimarisine geçiş taş'ın kullanımı ile başlamıştır. Bu tip yapılarda farklı taş cinsleri tercih edilmiş ve zaman içerisinde teknolojinin günlük hayata girmesi ile mermer kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Augustus döneminde ciddi bir yapılanma görülmüş, taş ocaklarına ihtiyacın artması ile yeni ocaklar kullanıma açık hale getirilmiştir. Zira taş ocakları açık ve kapalı

yer altı ocakları olmak üzere sınıflandırılarak muhafaza edilmiştir. Dolayısıyla ocaklar sipariş durumuna göre ve stoklamaya göre tasnif edilmiştir. Bu tasnif yalnızca mermer ocaklarına mahsus olmayıp aynı zamanda mermerin alt sınıfı olan kireçtaşı ocakları için de geçerli olmuştur. Kireçtaşı bölgede hazır bulunan ve ihtiyaç duyulan bir taş olduğu kadar, çıkarılma ve işlenme kolaylığı bakımından da tercih nedeni olmuştur (Hirt, 2010, s. 327; Blum 2016, s. 136; Albustanlıoğlu 2011, s. 6; Bingöl, 2012, s. 105; Özdilek, 2019, s. 236).

Ocakların kullanım alanı, hangi ocaktan kaynak sağlandığı, üretim ve tüketim alanı, kontrol hakkı, organizasyonu, işletimi vs. bilgileri Roma dönemi yazıtları ile elde edilebilmiştir. Dönemi aydınlatmak için önem arz eden yazıtlar birinci elden kaynak niteliği taşımaktadırlar. Bu kaynak sayesinde ocaklar hakkında detaylı bilgiye ulaşılmaktadır. Ancak bazı ocaklar özel mülk niteliğinde olduğundan yazıt bilgilerine ihtiyaç duyulmamış zira kimseye karşı sorumluluk duyulmadığından herhangi bir bilgilendirme de yapılmamıştır. Esasında günümüzde bile okunması pek mümkün olmamış olan bu yazıtlar kriptik kodlardan ve monogramlardan ibaret metinlerdir (Albustanlıoğlu, 2011, s. 25; Albustanlıoğlu, 2013, s. 57 vd.). Taş ocaklarında işlenecek ve taşınacak taş cinsi önem arz etmiştir. Zira taşınma hususu ve ekonomik faktörler, iş gücü gibi faktörler önemli olduğu için taş ocağının kullanılacak alana yakınlığı dikkate alınmıştır. İnsan gücünün etkin olarak kullanıldığı dönemler olması taş cinsinden, boyutuna, emek sürecinden, ustanın deneyimi gibi birçok maddenin göz önünde tutulmasını gerekli kılmıştır (Naumann, 1998, s. 39).

Bölgede teşkil olunan yerleşik askeri ve sosyal düzen beraberinde yeni bir nizam getirmiştir. Roma hâkimiyetinin sağlandığı imparatorluk merkezleri ve eyaletler arasında bir kültür ve yaşam tarzı şekillenmiştir. Roma imparatorluk dönemi için adeta sembolik bir önem taşımış olan mermer, asırları ve hatta günümüzde bile güç, zenginlik ve estetiği simgelemiştir. Öte yandan dayanıklı bir malzeme oluşu anıtsal mimari, heykel ve süslemede talep edilmesinde etkili bir unsur olmuştur. Özellikle Augustus döneminde Roma'ya yakışır şekilde şehirlerde imparatorun kendi gücünü gösterebilme aracı olarak, bir değişim ve gelişim gayesi güdülmüştür. Bu amaca hizmeten taş ocaklarının yer aldığı ekonomi ve iskân için önem arz eden şehirler imparatorluk için özel mülk alanı haline getirilmiştir. Bu dönemde meydana gelmiş değişikliğin daha net anlaşılması için o dönemde kullanmış olduğu "*Tuğla'dan bir şehir buldum, mermerden bir şehir bırakıyorum*" cümlesi oldukça güzel bir ifadedir. Ancak yine Augustus ve dahi Vespasianus döneminde epigrafiye yeterli kıymetin verilmediğini bilmekteyiz. (Albustanlıoğlu, 2013, s. 58)

Zeugma antik şehrinin yaklaşık 17 km kuzeyinde günümüzde Gümüşgün/Ehneş olarak anılan köyün yakınlarında bulunan ve jeolojik açıdan kireçtaşı özelliği gösteren Arulis taş ocağı, bölge için önem arz eden ocakların en başında gelmektedir. Gümüşgün, Gaziantep ili Nizip ilçesine bağlıdır. Ehneş köyünde bulunan Aziz Segios Kilisesi'nin kuzeydoğusunda yer alan eğimli kayalık yapıda arazi üzerinde Fırat Nehri'ne paralel şekilde bir konumlanmıştır. Günümüzde Birecik Baraj Gölü altında kalmıştır. Şehirde yer alan taşların sallar aracılığıyla Zeugma antik şehrine taşınıp şehrin inşasında kullanıldığı bilinmektedir. Bölgede kalıcı olarak konuşlandırılmış olan Legio IV Scythica'nın ocaktaki iş bölümünde çeşitli alanlarda yer aldığı bilgisi bölgede tespit edilen yazıttan edinilmiş bir bilgidir. Bu lejyonun ise ilk kez Marcus Antonius döneminde Syria eyaletinde görev almış olduğu tahmin edilmektedir. Legio Scythica, hem taş üretiminde, blokların taşınmasında ve aynı zamanda ocağın güvenlik ve emniyetini sağlamak gibi görevler ile sorumlu tutulmuştur. Bölgedeki etkin ocak faaliyetleri ile dikkat çeken lejyon Vespasianus ve Titus dönemlerinde Suriye'de önemli yapıların projesinde de görevlendirilmiştir. Varlığı çeşitli kaynaklarla belgelenen bu lejyon birliği sınır mahiyetinde olan bu bölgede uzun yıllar boyunca Parthlarla Romalılar arasında sınır olmuştur (Karaca, 2008, s. 71 vd.; Hirt, 2010, s. 177; Uzunoğlu, 2012, s. 99; Albustanlıoğlu, 2015, s. 138 vd.).

KAYNAKLAR

- Akşit, O. (1976). *Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27-MS 192)*. İstanbul: Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Albustanlıoğlu, T. (2011). *Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Ocakları Organizasyonu*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları
- Albustanlıoğlu, T. (2013). *Roma İmparatorluk Mermer Ocaklarında Yazıt Kullanımı ve Bazı Ünik Örnekler*. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2/4, 55- 77.
- Albustanlıoğlu, T. (2015). *Zeugma (Arulus/Ehneş) Taş Ocaklarında İsmi Belirlenen Bir başka Lejyon: Legio IIII Flavia Felix*. *Anadolu*, 41, 135- 158.
- Atalay, İ. (1992). *Türkiye Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Atlan, S. (2014). *Roma Tarihinin Ana hatları I. Kısım Cumhuriyet Devri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Benjamin, S. G. (1889). *The Story of Persia*. New York: Kessinger Publishing.
- Bilgiç, E. (2012). *M.S. III. Yüzyıl Roma-Sasani İhtilaflarına İlişkin Bir Değerlendirme: Pers Kralı I. Şapur'un Roma İmparatoru Valerianus' u Esir Alması*. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 2/2, 23-32.
- Bingöl, O. (2012). *Bu Koca Taşları Nasıl İşlediler, Nasıl Kaldırdılar*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Bivar, A. D. H. (1983). *The Political History of Iran Under The Arsacids*. *CAH*, 3/2, 21-99.
- Blum, H. (2016). *Likya'nın Tarihi Coğrafyası*. *Historical Geography*. 136-141.
- Campbell, B. (2013). *Roma Dünyasında Diplomasi Yaklaşık MÖ 500-MS 235*. *Tarih Okulu Dergisi*, 14/1, 201-224.
- Cassius Dio. (1954). *Historia Romana*. London: Loeb Classical Library.
- Chahin, M. (1987). *The Kingdom of Armenia*. Sydney: Croom Helm.
- Colledge, M. A. R. (1967). *The Parthians*. New York: Thames and Hudson.
- Cornelius Tacitus. (1962). *Annales*. London: Loeb Classical Library.
- Dabrowa, E. (2012). *The Arsacid Empire*. *The Oxford Handbook of Iranian History*, 164-186.
- Debevoise, C. N. (1938). *A Political History of Parthia*. Chicago: University of Chicago Press.

- Demir, M. (2014). M.Ö. VI., IV. Yüzyıllar Arasında Pers-Armenia İlişkileri ve Armenia Orontid Hanedanlığı. *Yeni Türkiye*, 60, 1-10.
- Demir, M. (2018). Carrhae Savaşı'nın (M.Ö. 53) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Yeni Değerlendirmeler. *Cedrus*, VI, 233-248.
- Demir, M. (2019). Marcus Antonius'un Parthia Savaşının (M.Ö. 40-33) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *TÜBA-AR*, 24, 149-168.
- Dignas, B.& Winter, E. (2007). *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*. New York: Cambridge Universty Press.
- Edwell, P. (2007). *Between Rome and Persia, the Middler Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Roman Control*. London and New York: Routledge Published.
- Eran, Y. (2019). *Arkaik Dönem Tapınakları. Anıtsal Hellen Mimarlığına Giriş*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Erdemir Hatice (2014). Antikçağ da Politik Bir Arena Ya da Armenia. *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, 60(V), 1-17.
- Erdemir Hatice (2015). Antikçağın Sonunda Doğu Roma'nın Güney Kafkasya-Transkafkasya Politikası. *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, 72 (Temmuz-Aralık 2015 Kafkaslar Özel Sayısı II), 47-55.
- Erdemir Hatice,Erdemir Halil (2015). Roma Kaynaklarında Regnum Abgari Osrhoene ve Edessa MÖ 132 244 Regnum Abgari Osrhoene and Edessa in Roman Sources BC 132 244 Ben. III. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, 102-118.
- Ergeç, R. (2002). Fırat Seleukeia'sı Yahut Zeugma. *Anadolu Araştırmaları*, XVI, 201-226.
- Farrokh, K. (2007). *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*. Oxford: Osprey Publishing.
- Ferguson, R. J. (2005) 'Rome and Parthia: Power politics and diplomacy across cultural frontiers. The Centre for East-West Cultural and Economic Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences. Australia: Bond Universty.
- Fırat, M. (2019.). *Antik Çağ'da Taş Duvar İşçiliği*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Fields, N. (2009). *The Roman Army of the Principate, 27 BCAD 117*. New York: Osprey Publishing.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*. İstanbul: Dost Yayınevi.

- Gregoratti, L. (2014). The Parthian Empire: Romans, Jews, Nomads, and Chinese on the Silk Road. *The Silk Road: Long Distance Trade, Culture and Society: Interwoven History* 1, 43-70.
- Grousset, R. (2005). *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Guzman, J. O. (2014). Rex Armeniis Datus. Nero, Parthia and the Armenian question. *Central Asia in Antiquity: Interdisciplinary Approaches*. 85-97.
- Hazel, J. (2001). *Who's Who in the Roman World*. Routledge.
- Hirt, A.M. (2010). *Imperial Mines and Quarries in the Roman World: Organizational Aspects 27 BC-AD 235*, Oxford: Oxford University Press.
- Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of the Eastern Roman Provinces*. Oxford: Clarendon Press.
- Görkay, K. (2010). Zeugma Fırat'ın Köprüsü. *Aktüel Arkeoloji*, 17, 144-151.
- Kahrıman, A. (2015). Zeugma Antik Kenti Tarihe Mozaiklerini Adamış Kent, 2- 13.
- Karaca, C. (2008). *Geoarchaeological Investigations In Zeugma, Turkey*. Middle East Technical University Master Thesis. Sartre, M. (2005). *The Middle East under Rome*. Harvard College Publication.
- Kaya, M. A. (2004). Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ. Ö. 92- İ. S. 94). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 19/1, 73-86.
- Kennedy, D. L. (1987). The Garrisoning Of Mesopotamia in the Late Antonine And Early Severan Period. *Antichthon*, 21, 57-66.
- Levick, B. (1999). *Vespasian*, Ebook Published.
- Mitford, T. B. (1974_b). Some Inscriptions from the Cappadocian Limes. *The Journal of Roman Studies*, 64, 166-183.
- Naumann, R. (1998). *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Olbrycht, M. J. (2010). Mithradates I of Parthia and His Conquest upto 141 B.C.. *Hortus Historiae Studies in Honour of Professor Jozef Wolski on the 100 the universary of His Birthday*, Kraków, 229- 245.
- Olbrycht, M. J. (2016). Germanicus, Artabanos II of Parthia, and Zeno Artaxias in Armenia. *Klio*, 98, 605-633.
- Özdilek, B. (2019). Letoon Taş Ocakları. *Eskiçağ Yazıtları*, 13, 229- 280.

- Pourshariati, P. (2008). *Decline and Fall of the Sasanian Empire*. London: Tauris Publishers.
- Redgate, A. E. (1998). *The Armenians*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Sabitov, F. (2022). 1970- 2007 Arası Dönemde Türkiye- Suriye Su Politikaları: Fırat ve Dicle Nehirleri Örneği. *Social Sciences Studies*, 8/9, 482- 491.
- Şerefoğlu, C.- Yılmaz, M. (2019). Sınırtaşın Akarsuların Yönetimi Konusunda Çalışan Uzmanların Bakış Açısından Dicle ve Fırat Nehirleri. *International Journal of Human Sciences*, 16 /1, 73- 86.
- Tekin, O. (2010). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzunoğlu, H. (2012). Anadolu'da Roma Lejyonları. *Eskiçağ Yazıları* 1, 191- 216.
- Ünsal, V. (2012). Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları (Orta ve Doğu Anadolu). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 209- 224.
- Wagner, J. 1976. *Seleukeia am Euphrat/Zeugma*. Wiesbaden: Beihefte.
- Wiesehöfer, J. (2003). *Antik Pers Tarihi*. İstanbul: Telos Yayınları.
- Young, G.K. (2001). *Rome's Eastern Trade*. New York: Routledge Press.